

יסודות יבמות

שיעור ארבעה עשר

יבום חרש וקטן

מקורות

- א. גמ' נג-נד. "הבא על יבמתו... לשם ביאה בעולם"; תוס' נד. ד"ה ישן; [ריטב"א שם, ד"ה ישן]; ירושלמי פ"ו ה"א "אנן תנינן... ופטרו את הצרות";
- ב. משנה קיב; רש"י שם, ד"ה כונס; פירוש המשנה לרמב"ם פ"ד מ"ד; [הל' יבום וחליצה פ"ו ה"ג]; מאירי גיטין עא. ד"ה יש שואלים
- ג. משנה צו. "בן תשע... על ידו"; גמ' צו. "עשו ביאת... כמאמר בגדול"; משנה צו: "בן תשע..."; תוס' סח. ד"ה קניא; רמב"ן צו. ד"ה בן ט'; רש"י נדה מה: ד"ה קנאה; פסקי ר"ד קיא: ד"ה בא על יבמה
- ד. גמ' נו. "אחד המערה... לשמואל קשיא קשיא"; תוס' שם, ד"ה לדברים; תוס' ישנים שם, ד"ה לדברים

ירושלמי פ"ו ה"א

אנן תנינן, אפילו הוא שוגג והיא מזידה הוא מזיד והיא שוגגת. תני רבי חייה: אפילו שניהן שוגגין, אפילו שניהן מזידין. הוון בעיי מימר, בפיקח שיש בו דעת שהוא קונה בין לדעת בין שלא לדעת, וחרש שאין בו דעת לא יקנה אלא לדעת. אשכח תני רבי חייה: אחד החרש ואחד השוטה שבעלו קנו ופטרו את הצרות.

מאירי גיטין עא. ד"ה יש שואלים

יש שואלים חרש מעיקרו שנפלה לו יבמה מאחיו פקח שנמצאת זיקתו דאורייתא ואין יכול להוציא ברמיזה שנמצא כונס ואינו מוציא לעולם אם מת אותו חרש אם מתיבמת לשלישי אם לאו ונראין הדברים שלא יכנס דאשת שני מתים היא שהרי זיקת שני יבמים עליה שכניסת הראשון אינה כניסה מעליה לאפוקה מזיקה ולעשותה אשת איש לגמרי הרי היא כעין מאמר וכבר אמרו מי שעשה מאמר ביבמתו ומת אינה מתיבמת לשלישי מחמת שתי זיקות ויש חולקין לומר שאינו דומה שהמאמר אינו כלום אלא דרבנן אבל זה מדאורייתא נפלה קמיה וכשייבם פקעה לה זיקה לגמרי ואף על גב דהכא אי אפשר לו לחלוץ וקיימא לן כל שאינו לחליצה אינו עולה ליבום בחרש מיהא יבום לאו בחליצה מיתלי דהא כי נפלה ליה יבמה מאחיו פקח כונס ואינו מוציא לעולם ונמצא אף על פי שאינו עולה לחליצה עולה ליבום והאי דלא יוציא עולמית משום דגט דידיה לא מפקע יבום דאורייתא ואף על גב דיבם בן תשע לא מהני ביבמה אף על גב דרמיא קמיה מדאורייתא למעקר זיקה לגמרי אלא שצריכה חליצה התם משום דביאת קטן לא קניא לגמרי אבל חרש גדול הוא ביאתו מפקעת הזיקה לגמרי ומתיבמת לשלישי הן חרש הן פקח וכן כתבו גדולי הדורות.

רמב"ן צו. ד"ה בן ט'

מתני' בן ט' שנים ויום אחד הוא פוסל ע"י האחין וכו'. פי' דביאת בן תשע שנים כמאמר שויוה רבנן, פירש"י ז"ל ביבמה הואיל וזקוקה לו שויוה רבנן כמאמר. הא נראה מדבריו דאף ביבמה מדאורייתא לא קני כלל, וקשיא לן הא דאמר' בפ' אלמנה לכ"ג סד"א הואיל ומדאורייתא קניא ליה ליכול קמ"ל עשו ביאת בן ט' כמאמר בגדול, ותו גרסי' בפ"ק דקדושין (אשת איש פרט לאשת קטן ואוקמה אביי ביבם בן תשע שנים ויום אחד הבא על יבמתו

סד"א הואיל ומדאורייתא קניא ליה לחייב עלה משום אשת איש קמ"ל, אלמא מדאורייתא קניא ליה, ויש לפרש לדבריו דהכי קאמר סד"א הואיל ומדאורייתא קנויה לו מקנין אחין שהיא זקוקה לו, בביאת כל דהוא ליכול קמ"ל, וכן בפרק קמא דקדושין סד"א הואיל ומדאורייתא קנויה לו משום זיקה וזה ביאתו ביאה ליקני ליה ולחייב עלה משום אשת איש, קמ"ל דאפ"ה פטרה רחמנא ללמדך שאינו קונה אותה כלל, והיינו דאמרינן קניא ליה ולא אמרינן קני לה. ובמקצת נוסחאות סיוע לזה דגרסי סד"א הואיל ומדאורייתא חזיא ליה. ואינו מחוור דהא דאמרינן בפרק אלמנה לכ"ג קמ"ל עשו ביאת בן ט' כמאמר בגדול קשיא. שהוא בא לגרוע ואינו אלא מוסיף, שהיה לו לומר קמ"ל דלא קני כלל מדאורייתא, ומההוא לישנא משמע קמ"ל שאע"פ שמן התורה קנה חכמים גרעו ביאתו ועשאוה כמאמר ומדבריהם אינה אוכלת, ורש"י ז"ל עצמו לא פי' במסכת קדושין כן, שזה לשון פירושו שם מדאורייתא חזיא ליה כלומר זקוקה לו וביאתו ביאה לכל דבר וקנאה לירשה כדתנן בן ט' שבא על יבמתו קנאה, והכי נמי משמע התם במסכת נדה בפרק יוצא דופן דתנן בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבמתו קנאה ואינו נותן גט עד שיגדיל ואקשינן עלה בגמרא ולכשיגדיל בגט סגי ליה והא תניא עשו ביאת בן ט' כמאמר בגדול, הא מדקתני קנאה משמע לירשה וליטמא לה ולשאר כל הדברים אלא שאינו נותן גט עד שיגדיל ויבעול ואילו משום מאמר אינו קונה אותה לכלום, ומדקס"ד נמי דבגט לחודיה סגי לה ומקשינן עשו ביאת בן ט' כמאמר ש"מ מדאורייתא קנאה לגמרי. אף בזו יש לעיין וכי היכן מצינו קונה לשאר הדברים ולא לדברים האמורין בפרשה לפטור בגט ולפטור צרה מן היבום, אלא הכרעה שלישית יש לנו להכריע חוץ משתי הסברות של רש"י ז"ל, דמדאורייתא קונה אותה לכל דבר של יבום, אבל מדבריהם עשו אותה כמאמר לגמרי, ומתני' הכי קתני קנאה להצריכה גט לכשיגדיל, והא דקני לה מדין תורה טעמא דמילתא כדתני עלה בתוספתא במכילתין זה הכלל כל ביאה שצריכה דעת אין ביאתו ביאה אינה צריכה דעת ביאתו ביאה, וכן בירושלמי, ומשמע דלרב דאמר קנה לכל בביאת שוגג, כי פטר רחמנא אשת יבם בן ט' ממייתה גזרת הכתוב הוא ביבם קטן ולא בשאר שוגגין, ולשמאל כשם שזו פטורה כך כולן פטורות, משום שלא ריבה הכתוב שוגג כמזיד אלא לדברים האמורין בפרשה, ודילמא מהתם גמר לה.

פסקי רי"ד קיא: ד"ה בא על

בא על יבמה גדולה תגדלנו. פי' ולכשיגדיל יבעול ויתן גט, אבל יבם גדול שבא על יבמתו קטנה לא קתני יגדלנה, אלא אם רצה לפטרה בגט בעוד קטנה יכול דביאתה הפקיעה הזיקה, ואף על גב דקידושי קטנה אינן קידושין ייבומה הוא ייבום, דלא בענן דעת אשה בייבום דאמ' מר ויבמה בעל כרחה, והכי נמי תנן בהאי פירקא גדולה וקטנה ביאת הגדולה פוטרת הקטנה ואין ביאת הקטנה פוטרת את הגדולה, טעמ' דקטנה שאין קידושיה קידושי תורה, קטנה שהשיאה אביה שקידושיה קידושי תורה וזיקתה חשובה הכי נמי דביאתה פוטרת את הגדולה, אלמ' ביאת הקטנה מפקעת הזיקה שהרי הגדולה נפטרת בביאתה. ואי קשיא כי היכי דלא בענן דעת היבמה בייבום הכי נמי לא בענן דעת היבם, דתנן הבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון אפי' הוא שוגג והיא מזידה הוא מזיד והיא שוגגת כול', אף על גב דהוא שוגג ואינו סובר כי היא יבמתו קנה, ואמאי לא מפקעא ביאת הקטן כל הזיקה דתסגי ליה בגט לכשיגדיל ואף על פי שלא יבעול כי היכי דמפקעא ביאת הקטנה. תשובה היבם אף על גב דלא בעי כונה לקנות בעי כונה לשם ביאה בעלמ', כדאמרי' בהבא על יבמתו נפל מן הגג ונתקע ביבמתו לא קנה, ואמרי' התם אמ' רב יהודה ישן לא קנה ביבמתו, דאמ' קרא יבמה יבוא עליה עד דמיכוין לשם ביאה, והתניא בין ער בין ישן, אימא בין ערה בין ישנה. אלמא ביבם בענן כונת ביאה בעלמ', והילכך ביאת הקטן לא מפקעא לה זיקה דאין לקטן שום כונה, אבל יבמה דלא בענן אפי' כונת ביאה ביאתה של קטנה מפקעת כל הזיקה.

בשיעור שעבר עסקנו בגדר קניין היבמה, ודנו האם מעשה היבום מהווה קניין. בשיעור זה נעמיק את הבנתנו בעניין זה דרך עיון בדין יבום הנעשה על ידי מי שאינו בר דעת.

המשנה אומרת:

שני אחין אחד חרש ואחד פיקח נשואין לשתי נכריות פיקחות... מת פיקח בעל פיקחת, מה יעשה חרש בעל פיקחת? כונס ואינו מוציא לעולם. (משנה קיב:)

המשנה קובעת כי חרש – שאינו שומע ואינו מדבר, ולכן דינו כשוטה – הוא בר יבום, אך לאחר היבום אינו יכול לפטור את האישה בגט. טעם דין המשנה נראה ברור: יבום אינו טעון דעת, ואילו גירושין טעונים דעת. בשל כך, חרש אמנם יכול לייבם, אך לאחר מכן הוא אינו יכול לגרש.

כדברים אלו כותב הרמב"ם:

שהחרש אם כנס אינו מוציא לעולם, לפי שהנישואין גמורים שהרי הוא ראוי ליבום כמו שביארנו, וגירושיו אינן גמורים מפני שהוא חרש. [פירוש המשנה לרמב"ם פ"ד מ"ד]

וכשייבם החרש אינו מוציא לעולם, מפני שבעילתו עושה אותה אשת איש גמורה ואין גירושיו גירושין גמורין. [הל' יבום וחליצה פ"ו ה"ג]

אמנם, רש"י מבאר את טעם הדין באופן שונה:

כונס ואין מוציא לעולם – דלא אתי גט דידיה ומפקע זיקת יבומי אחיו הראשון.

[רש"י קיב: ד"ה כונס]¹

לפי דבריו, חרש אינו מוציא עולמית הואיל ואין בכוחו להפקיע את זיקת אחיו המת.²

הערוך לנר [נד. בתוס' ד"ה ישן; קי. ברש"י ד"ה כונס] לומד מדבריו כי ביאת חרש אינה מחילה קניין³, ותוקפה הוא מדרבנן בלבד⁴. אמנם, בתוספתא ובירושלמי מפורש לא כך:

חרש שוטה (וקטן)⁵ שבעלו קנו ופטרו את הצרות, שוטה וקטן שנשאו נשים ומתו נשיהם פטורות מן החליצה. זה הכלל כל ביאה שצריכה דעת אינה ביאה שאין צריכה דעת הרי זו ביאה. [תוספתא יא, יב-יג]

הוון בעיי מימר: בפיקח שיש בו דעת שהוא קונה בין לדעת בין שלא לדעת, וחרש שאין בו דעת לא יקנה אלא לדעת. אשכח תני רבי חייא: אחד החרש ואחד השוטה שבעלו קנו ופטרו את הצרות. [ירושלמי פ"ו ה"א]

בשל כך, נראה להבין את שיטת רש"י באופן מורכב יותר: החרש אמנם קונה את היבמה – ולכן ביאתה מתירה את צרותיה לשוק – אך היא אינה נעשית אשתו לכל דבר, וזיקת האח המת עומדת בעינה.

שיטה זו מפורשת בדברי המאירי, הדין לגבי חרש שייבם את אשת אחיו הפיקח ומת, האם אשתו נופלת ליבום לפני האח השלישי:

¹ וכן כותב רש"י במקומות נוספים [יבמות קי. ד"ה ד"ה כונס; גיטין עא. ד"ה ביבמתו].
² עי' תוס' יום טוב [פ"ד מ"ג ד"ה ואם רצו; פ"ד מ"ד ד"ה ואינו מוציא] המוציא את לשון רש"י מפשוטה; ועי' רש"י ש"ש [קי. ד"ה כונס] החולק על התוס' יו"ט ומקיים את דברי רש"י כפשוטם. [וכענין זה כותב הר"ד בפסקיו [קיד. ד"ה שני אחים]: "שני אחין אחד חרש ואחד פיקח נשואין לשתי נכריות, אחת חרשת ואחת פיקחת... מת פיקח בעל פקחת, מה יעשה חרש בעל חרשת? כונס ואינו מוציא לעולם – פירוש, שאין כח בביאתו להפקיע זיקתה, ואסורה להינשא לשוק לעולם". וכן כותב הר"ד בפסקיו למסכת גיטין [עא. ד"ה מיתבי חרש], אך במקום אחר [פסקי הר"ד יבמות נו. ד"ה ת"ר בת] כותב הר"ד "דלא גריע ביאת חרש מביאת שוגג ומזיד", וצ"ע].

³ לפי זה, מעשה היבום הוא מעשה קניין הדורש כוונה, אלא שאין צורך בכוונת קניין ודי בכוונה לשם ביאה. [הערוך לנר [נד. בתוס' ד"ה ישן] מבאר על פי דרכו את דברי רש"י [נד. ד"ה ישן] מדוע ביאת ישן אינה קונה: "דישן לאו בר דעת ולא הוה קניינו קניין"; הראשונים [תוס' שם, ד"ה ישן; תוס' הרא"ש ד"ה ישן; רשב"א ד"ה ישן; ריטב"א ד"ה ישן] חולקים על שיטתו, שכן יבום אינו דורש כוונה, והערוך לנר [שם, בתוס' ד"ה ישן] מיישב כי לשיטתו אמנם ביאת היבום אינה טעונה כוונת קניין, אך היא אינה יכולה להיעשות על ידי מי שאינו בר דעת. אמנם, ניתן לבאר את דברי רש"י לגבי ישן באופן אחר, על פי דברי הרשב"ם [בפירושו לסוגיה, שם; מובא בשיטת הקדמונים 'עמ' רכח [בתוך פירוש הריב"ן]]: "ישן לא קנה – דאין לו דעת לקנות, דאין שם אדם עליו בשעת שינוה וכמת בעלמא הוא". נראה כי דבריו מבוססים על דברי רש"י, ועל פיהם ניתן להבין כי אין כוונת רש"י למעט באופן גורף אדם שאינו בר דעת, אלא דבריו אמורים ביחס לישן בלבד, "דאין שם אדם עליו בשעת שינוה", ולכן אין משמעות למעשיו].

⁴ לכאורה שיטה זו נסותרת מדברי הגמרא [נו.]: "מת ונפלה לפני יבם חרש אוכלת", בה מבוואר שייבם חרש מאכיל בתרומה. אמנם, הערוך לנר [שם, בתוס' ד"ה ישן] מיישב על פי דברי תוספות [סז: ד"ה קניין] שמדאורייתא שומרת יבם אוכלת בתרומה.

⁵ עי' עונג יום טוב [סי' קעט] שאין לגרוס "וקטן".

יש שואלים, חרש מעיקרו שנפלה לו יבמה מאחיו פיקח, שנמצאת זיקתו דאורייתא ואין יכול להוציא ברמיזה, שנמצא כונס ואינו מוציא לעולם, אם מת אותו חרש אם מתייבמת לשלישי אם לאו. ונראין הדברים שלא יכנוס, דאשת שני מתים היא, שהרי זיקת שני יבמים עליה, שכניסת הראשון אינה כניסה מעליא לאפוקה מזיקה ולעשותה אשת איש לגמרי. הרי היא כעין מאמר, וכבר אמרו: מי שעשה מאמר ביבמתו ומת אינה מתייבמת לשלישי מחמת שתי זיקות. ויש חולקין לומר שאינו דומה, שהמאמר אינו כלום אלא דרבנן, אבל זה מדאורייתא נפלה קמיה, וכשייבם פקעה לה זיקה לגמרי. [מאירי גיטין עא. ד"ה יש שואלים]

המאירי נוטה לומר שאישה שייבם החרש אינה נופלת ליבום, משום "שכניסת הראשון אינה כניסה מעליא לאפוקה מזיקה ולעשותה אשת איש לגמרי".

נראה כי שיטה זו מבוססת על אבחנה בשני רבדים במעשה היבום:

- א. עמידת היבם תחת אחיו והמשכת אישות האח המת.
- ב. לקיחת היבמה לאישה.

על פי דברים אלו, בדרך כלל היבם ממשיך את אישות האח המת ומקים לו שם, ובד בבד הוא לוקח את היבמה לאישה, וכך היא אשתו לכל דבר⁶. אולם חרש, הואיל ואינו בר דעת, אינו מקיים אלא את הרובד הראשון – הקמת שם אחיו והמשכת חיי האישות שלו, ללא יצירת קשר אישות חדש בינו לבין יבמתו. בשל כך, חרש אינו מפקיע את האישות הנובעת מקידושי אחיו המת, ומטעם זה אינו יכול לפטור את היבמה בגט⁷.

הגדרה זו שופכת אור על דין יבום הנעשה על ידי קטן. מקור הדין בדברי המשנה:

בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבמתו ומת, חולצת ולא מתייבמת. נשא אשה ומת, הרי זו פטורה. [משנה צו:]

מבואר בדברי המשנה כי קטן הבא על יבמתו אינו קונה אותה באופן גמור, ולכן קטן שייבם ומת – היבמה חולצת ולא מתייבמת.

הגמ' מבארת גדר זה:

עשו ביאת בן תשע כמאמר. [יבמות סח.; יבמות צו.]

מדברי הגמרא עולה כי דין זה הוא מדרבנן, ונחלקו הראשונים מהו הדין מדאורייתא: תוספות [יבמות סח. ד"ה קניא; קידושין יט. ד"ה ומדאורייתא] סוברים, כי מדאורייתא אין לביאת הקטן כל תוקף, ובאו חכמים וקבעו שהביאה תהיה כמאמר. לעומתם, הרמב"ן [צו. ד"ה בן ט' שנים] סובר כי מדאורייתא הביאה מועילה כביאת גדול⁸, אך חכמים גרעו את כוחה וקבעו שתוקפה יהיה כשל מאמר בלבד.

מסברה, שיטת הרמב"ן ברורה: הואיל ויבום אינו טעון כוונה, הוא יכול להיעשות גם על ידי קטן. לעומתה, שיטת תוספות טעונה ביאור: הואיל וביאת יבום אינה טעונה דעת, מדוע קטן אינו יכול לייבם?

⁶ כדברי המשנה [נח.]: "כנסה הרי היא כאשתו לכל דבר"; והגמרא [נח.]: לומדת זאת מהכתוב "ולקחה לו לאשה" – "כיון שלקחה הרי היא כאשתו לכל דבר".

⁷ נראה כי על פי זה מיושבת קושיית רבי עקיבא איגר [גיטין עא. רש"י ד"ה ביבמתו] על דברי רש"י [שם].

⁸ עם זאת, לשיטתו אין חיוב מיתה על אשת קטן. [הרמב"ן] [נא: ד"ה והא דאמר] מביא את שיטת הרב אב ב"ד, כי אשת קטן אינה נאסרת בזנות – "דאין דינה כאשת איש גמורה". הרמב"ן חולק על שיטתו: "ולדידי לא נהירא, דלרב דאמר לקמן קנה לכל אפילו בביאת חרש נמי קנה קניין גמור לכל, קטן נמי ליקני לכל". מדברים אלו עולה מחלוקת יסודית בביאור המיעוט של אשת קטן ממיתה: לפי הרב אב ב"ד, מיעוט זה מלמד כי ייבום קטן אינו יוצר אישות גמורה, ולכן האישה אינה נאסרת בזנות. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, מיעוט זה מלמד על הלכה ייחודית לגבי פטור ממיתה, אך אין כל חסרון באישות הנוצרת מייבום קטן].

תוספות והריטב"א נוקטים שזו גזירת הכתוב מיוחדת⁹, והם מוכיחים ממנה שכעיקרון ביאת יבום אינה טעונה דעת:

קטן אף על גב דלא הוי בר דעת הוה קונה אי לאו דמיעטיה קרא. [תוס' נד. ד"ה ישן]

דהא קטן אי לאו דמיעטיה קרא הוה ליה בר יבום, דהא חרש שאינו בר כוונה ובר קניין והוא קונה ביבמה. [ריטב"א שם, ד"ה ישן]

לעומתם, הרי"ד מקשה מדוע קטן אינו בר יבום, והרי יבום אינו טעון כוונת קניין:

ואי קשיא, כי היכי דלא בעינן דעת היבמה ביבום הכי נמי לא בעינן דעת היבם... ואמאי לא מפקעא ביאת הקטן כל הזיקה, דתסגי ליה בגט לכשיגדיל ואף על פי שלא יבעול, כי היכי דמפקעא ביאת הקטנה. [פסקי הרי"ד קיא: ד"ה בא על יבמה]

והרי"ד מתרץ:

תשובה: היבם אף על גב דלא בעי כונה לקנות, בעי כונה לשם ביאה בעלמא... והילכך ביאת הקטן לא מפקעא לה זיקה דאין לקטן שום כוונה, אבל יבמה דלא בעינן אפילו כוונת ביאה, ביאתה של קטנה מפקעת כל הזיקה. [שם]

לפי דבריו, חלות היבום טעונה כוונה, אלא שאין צורך בכוונת קניין ודי בכוונה לשם ביאה, ולכן קטן, שאינו בר דעת, אינו יכול להחיל חלות זו¹⁰.

מפשטות דברי הרי"ד משתמע כי לביאת יבום הנעשית על ידי מי שאינו בר דעת, אין כל משמעות¹¹. אמנם, מדברי רש"י במסכת נדה, ביחס לדין המשנה [נדה מה.]: "בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבמתו קנאה ואין נותן גט עד שיגדיל", עולה הבנה מורכבת יותר:

קנאה – וזכה בנכסי אחיו, ואף על גב שאין קניין לקטן, הרי קנויה לו ועומדת.

[רש"י נדה מה. ד"ה קנאה]

מדויק בדברי רש"י כי היבמה אינה קנויה ליבם הקטן לכל דבר, אלא היא קנויה לו לגבי הזכייה בנכסי אחיו בלבד¹².

הצפנת פענח כותב בביאור טעמו:

ורש"י גבי ביאת קטן... הוא רק גמר והפקעה של הראשון, אבל היבם לא קנה אותו מחמת קניינו. [צפנת פענח הל' יבום וחליצה פ"א ה"א]

⁹ העונג יום טוב [ס' קעט] מציע טעם לדין זה: "היינו דאיכא לפלוגי בין ביאת שוגג ואונס לביאת קטן, דכיון דעיקר כח האישות הוא שתאיסר על כל העולם ותהיה משועבדת לו וגם הוא משועבד לה בשאר כסות ועונה, וקטן לא חל עליו שום חיוב מחיובי התורה ואפילו במצות שבגופו פטור, להכי לא קני לה לגמרי, דאין אישות לחצאין. ולא דמי לביאת שוגג בגדול דרבי רחמנא למקני, דהגדול חל עליו על ידי קניין זה כל החיובים שהבעל מתחייב לאשתו, מה שאין כן קטן". לדבריו, אמנם יבום טעון דעת, אך הוא מותנה בקיום קשר אישות בין היבם ליבמתו. קשר כזה אינו יכול להתקיים עם קטן, הואיל ואינו בר חיובא ואינו יכול להשתעבד לה לשאר כסות ועונה, ולכן הוא אינו בר יבום.

¹⁰ בדברי הרי"ד במסכת קידושין [קידושין יט. ד"ה הכא ביבם] עולה הבנה מעט שונה: "דמדאורייתא חזיא ליה, שאף על פי שהוא קטן ואין קניין הקטן כלום, מכח אחי אביו בן דעת באה לו מן התורה וגם ביאתו חשובה ביאה... והילכך הוה אמינא שיהא קנינו קניין והבא עליה יתחייב מיתה, קא משמע לן פרט לאשת קטן, שאין לשום קטן קניין ואפילו ליבם, וביאתו מן התורה אינה חשובה כלל ואפילו לפסול על האחין". בדבריו אלו לא מוזכר הצורך בכוונה לשם ביאה, ומשמע שעצם העובדה שקטן אינו בר קניין מפקיעה את יכולתו לייבם.

¹¹ לפי זה, הרי"ד נוקט בשיטת הערוך לנר שהובאה לעיל לגבי יבום חרש; ועי' הערה 2, בה ציינו לדברי הרי"ד בעניין זה.

¹² התוס' יום טוב [נדה פ"ה מ"ה ד"ה קנאה] עומד על דיוק זה. [הרש"ש שם, רש"י ד"ה קנאה] חולק על התוס' יו"ט, ואילו הערוך לנר [שם, ברש"י ד"ה קנאה] מקיים אותם וטוען כי בפירושו השונים רש"י נוקט עמדות שונות בעניין זה. ועי' בדברי הרמב"ן [יבמות צו. ד"ה בן ט"ו] המציע כי יבם קטן קונה את היבמה רק לענייני היבום].

לדבריו, שיטת רש"י בגדר ביאת יבם קטן זהה לשיטתו דלעיל בגדר ביאת יבם חרש¹³: קטן אינו בר קניין, ולכן ביאתו אינה מחילה כל חלות קניינית, אך בכוחה להמשיך את חיי האישות של האח המת. בשל כך, הביאה אינה יוצרת אישות חדשה בין הקטן ליבמה, אך די בה כדי להיכנס תחת האח המת, לייבם את אשתו ולזכות בנכסיו.

נראה כי יסודה של שיטה זו בסוגיית הגמרא בגדר קניין היבמה בביאת שוגג ואונס¹⁴:

מאי קנה? רב אמר: קנה לכל, ושמואל אמר: לא קנה אלא לדברים האמורים בפרשה, לירש בנכסי אחיו, ולפוטרה מן הייבום. [יבמות נו.]

לפי רב, ביאת שוגג ואונס ביבמה יוצרת קניין גמור. לעומת זאת, לפי שמואל, ביאת שוגג ואונס מהווה קניין רק "לדברים האמורה בפרשה – לירש בנכסי אחיו ולפוטרה מן היבום".

שיטת רב מובנת מסברה: הואיל וקניין היבמה אינו טעון דעת, הביאה לבדה מקנה את היבמה, והיא נעשית לאשתו לכל דבר. לעומתה, שיטת שמואל טעונה ביאור: הואיל והיבמה נקנית בכל ביאה, מפני מה "לא קנה אלא לדברים האמורים בפרשה"?

תוספות מבארים את טעמו של שמואל:

אף על גב דכל שאר דברים כתובים נמי בפרשה, כדרשינן: 'כיון שלקחה נעשית כאשתו לכל דבר', כיון דביאת שוגג לא קני בעלמא, סברא הוא דלא רבייה אלא לדברים המפורשים בפרשה בהדיא. [תוס' נו. ד"ה לדברים]

לפי דבריהם, הואיל וקניין יבמה ללא דעת הוא חידוש של התורה, שמואל סבור כי חידוש זה נאמר רק "לדברים המפורשים בפרשה בהדיא". בהתאם לכך, היבמה נחשבת כקנויה רק ביחס לענייני היבום, אך לא ביחס לתחומים האחרים: אכילת תרומה, הפרת נדרים, ירושה וטומאה.

תוספות ישנים מבארים באופן מעט שונה:

ואף על גב דבפרשה משמע דהויא כאשתו לכל דבר, דאמרינן: 'כיון שלקחה נעשית כאשתו לכל דבר', מכל מקום לא שמעינן מהתם ביאת שוגג ואונס, רק מיירי בביאה רגילה, אבל ביאת שוגג ואונס לא הוי כאשתו לכל דבר אלא לדברים האמורים בהדיא בפרשה.

[תוס' ישנים שם, ד"ה לדברים]

מדבריהם משתמע כי קיימים שני דינים שונים: מעשה היבום ולקיחת היבמה לאישה. בהתאם לכך, שמואל קובע כי אמנם מעשה היבום אינו טעון דעת, אך לקיחת האישה לאישה טעונה דעת, ולכן בביאה ללא דעת "לא קנה אלא לדברים האמורים בפרשה".

הצפנת פענח מעמיק הבנה זו:

והנה לפי מה דמבואר בהך דיבמות דף נ"ו ע"א גבי ביאת שוגג כמזיד... הוא רק גמר והפקעה של הראשון, אבל היבם לא קנה אותו מחמת קניינו. [צפנת פענח הל' יבום וחליצה פ"א ה"א]

דבריו מבוססים על ההגדרה דלעיל כי במעשה היבום יש שני רבדים:

¹³ אמנם, מדרבנן יש חילוק בין חרש לקטן: בחרש דין תורה נשאר על כנו, ולכן אשת יבם חרש וצרותיה מותרות לשוק, והביאה אינה יוצרת כל קניין אישות חדש בין החרש לאישה. לעומת זאת, בקטן חכמים "עשו ביאת בן תשע כמאמר בגדול". בהתאם לכך, מדרבנן האישה וצרותיה אסורות לשוק, ומדרבנן הביאה יוצרת קניין, בדומה למאמר, בין הקטן לאישה.

¹⁴ תוספות [נו. ד"ה לדברים], הרא"ש [פ"ו סי' ה], הרמב"ן [שם, ד"ה קנה לכל], הרשב"א [שם, ד"ה מאי קנה] והריטב"א [שם, ד"ה מאי קנה] כותבים, כי המחלוקת היא לגבי ביאה ללא כוונה בלבד. לעומת זאת, בדברי הרמב"ם [הל' תרומות פ"ח ה"ו] מבואר – וכן מדייק הרמב"ן מדברי הר"ף [י"ח:] – כי מחלוקת האמוראים מוסבת גם לגבי העראה. [ועי' רמב"ן הלומד מדברי הירושלמי [פ"ו ה"א] כי דברי הסוגיה אמורים רק לגבי העראה הנעשית ללא כוונה].

- א. עמידת היבם תחת אחיו והמשכת חיי האישות שלו.
ב. לקיחת היבמה לאישה.

כאמור, הרובד הראשון אינו טעון דעת, ומעשה הביאה עצמו מעמיד את היבם תחת אחיו וגורם לו להמשיך את חיי האישות שלו. לעומתו, הרובד השני טעון דעת, שכן – לשיטה זו – גם כאשר מדובר ביבמה, אין מקום ליצירת קשר אישות חדש ללא דעת וכוונה לכך. בהתאם לכך, בביאה הנעשית ללא דעת, מתקיים הרובד הראשון לבדו, ולכן היבמה אמנם נקנית ליבם לגבי דיני היבום, אך לא לשאר דיני התורה, התלויים בהגדרתה כאשתו¹⁵.

בשולי הדברים נעיר, כי הבנה זו בגדר מעשה היבום, על פיה הרובד הבסיסי ביבום הוא עמידת היבם תחת אחיו, עולה משיטת רש"י בגדר הזיקה¹⁶ ובגדר זכיית היבם בנכסי אחיו¹⁷ (ולפי דברינו, הדברים מתאימים לשיטתו לגבי יבום חרש וקטן). עם זאת, נראה כי ראשונים אחרים חולקים על תפיסה זו מיסודה: לשיטתם גדר היבום אינו עמידת היבם תחת אחיו, ואם כן אין מקום להבנה זו בגדר יבום הנעשה ללא כוונה.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁵ דברים אלו אמורים בשיטת שמואל, אך רב חולק עליהם, ולכאורה הוא חלוק על הבנה זו מעיקרה. עם זאת, הגמרא מביאה לישנא נוספת, על פיה מחלוקת האמוראים היא רק ביבום מן הנישואין, אך ביבום מן האירוסין "דברי הכל לא אכלה, דהא לא אכלה בחיי בעל". על פי לישנא זו, ייתכן ורב אינו חולק על תפיסתו היסודית של שמואל. [נראה כי הדברים תלויים במחלוקת תוספות [שם, ד"ה מן] והרמב"ן [שם, ד"ה קנה לכל], וע"ע בדברי הרמב"ם [הל' תרומות פ"ח ה"ו] ובביאור האבני מילואים [ש"ת סי' יז] שיטתו, ואכמ"ל].

¹⁶ ע"י על כך בשיעור השמיני [זיקה – מקורה ומהותה].

¹⁷ ע"י על כך בשיעור העשירי [זכיית היבם בנכסי אחיו].